

Postmoderna drama

Na samom izmaku našega stoljeća neminovno nam se nameće pitanje o formiranju koliko-toliko prihvatljivih i cjelovitih korpusa u hrvatskoj književnosti, problem njihova definiranja i, naravno, imenovanja. U tome kontekstu korištenje pojma *postmoderna književnost* izaziva brojne nedoumice, a njegova periodizacijska vrijednost često se dovodi u pitanje. Polazeći, osim toga, od znane činjenice da terminološku situaciju u našoj suvremenoj književnoj znanosti obilježavaju dvije izrazito međusobno suprotstavljene osobitosti (tj. s jedne strane svijest o važnosti terminologije, a s druge strane prilično konfuzno stanje u terminologiji samoj) cilj ovoga rada bit će analiza načina na kojem se u našoj teorijskoj, teatrološkoj i književnopovijesnoj literaturi koristi pojam *postmoderna drama*.

Postmoderna je heterogen i mnogoznačan pojam koji se veže uz naše doba, riječ koja se poziva u pomoć kada se ne zna kako bi se označilo nešto od ove naše (postmoderne) pojavnosti. Činjenica jest da uslijed zbunjujućih i često međusobno izmjenjujućih načina uporabe ni do danas ne postoji suglasnost oko načina njegove uporabe (kao ni upotrebe njegovih izvedenica). Unatoč tome on i nadalje napreduje i to u obliku dvostrukog paradoksa: poslije toliko godina još se uvijek mučimo opisati to *-post* koje nije potisnuo niti jedan drugi, noviji, prikladniji oblik. Nasuprot, pak, njemu neprestano stoje još uvijek moderni/avangardni ili neo-trans-moderni/avangardni termini koji snažno osporavaju pretenzije *-post* termina. Čini se, stoga, da već desetljećima prisustvujemo pravom tihom ratu termina čiji je ishod još uvijek neizvjestan.

Ma koliko god danas vladala sveopća sumnja u mogućnost formiranja estetskih, nacionalnih, generičkih, stilskih ili periodskih korpusa, kao i ucrtavanje oštrih granica među njima, te nejednakost postajala činjeničnim stanjem naše svakidašnjice – bilo da se radi o okviru pojedinih nacionalnih zajednica ili o onom globalnom različitih svjetskih kultura - sigurno je ipak jedno - da pojam *postmoderna* (bez obzira na primjedbe o njegovoj površnoj sklepanosti, zloupotrebi i feljtoniziranom tonu) svoju snagu ne crpi, kao što bismo nasumce

moгли pomisliti, iz pojedinačnih interesa, već iz nejasne, ali djelotvorne svijesti o epohalnoj promjeni na polju estetičke produkcije. U takovu kontekstu pojedina periodizacijska rješenja ili bilo kakva druga pojmovna određenja ipak ne treba posvema odbacivati, ali ih u isto vrijeme ne valja ni primati zdravo za gotovo, već treba međusobno odmjeravati i analizirati razloge njihova pojavljivanja, kao i posljedice njihove primjene. Stoga će ovaj moj rad biti usmjeren i ograničen na proučavanje načina na koji se u našoj književnoznanstvenoj i književnokritičkoj literaturi koristi i objašnjava termin *postmoderna drama*, a širih će se periodizacijskih ili tipoloških određenja dotaći samo toliko koliko se oni tiču područja dramske umjetnosti kao nerazlučivog dijela književnoumjetničkog procesa.¹

*

Termin *postmoderna*, kao istodobno periodizacijski, tipologijski i kulturnopovijesni pojam “začet u književnoznanstvenim krugovima 60-ih god., etablira se u široj intelektualnoj javnosti 70-ih god. prije svega u knjigama I.

¹ Radove posvećene području filozofije, kulture ili drugim estetičkim ili, pak, generičkim područjima uz koje se veže pojam *postmoderna* dotaći ću samo uzgred kako bih, eventualno, mogla ukazati na već spomenuti problem “neistodobnosti ili istodobnosti” razvoja književnoga procesa današnjice. Odgovor na pitanje koji ću pokušati dati – a to je da li se pojam *postmoderna drama* koristi kao tipološka ili povijesna kategorija - morati ću, za sada, ograničiti isključivo na područje dramske književnosti, tj. na nasilan ću način morati dramsku književnost odvojiti od njemu susljednog područja kazališne umjetnosti. Razlog tomu je nadasve veliki obim objavljene kazališnokritičke literature čije će istraživanje, nadam se, biti predmetom mojih narednih istraživanja. Ovakvo razdvajanje držim opravdanim samo s obzirom na činjenicu da cilj ovog teksta nije pokušaj ustanovljenja i određenja granica između hipotetskih cjelina unutar korpusa naše nacionalne (dramske) književnosti (jer, u tom bi se slučaju povijest drame morala čvrsto vezati kako uz povijest književnosti, tako i uz povijest kazališta), već pokušaj analize terminološke situacije u našoj suvremenoj književnoj znanosti koju obilježavaju dvije izrazito međusobno suprotstavljene osobitosti, tj. s jedne strane svijest o važnosti terminologije, a s druge strane prilično konfuzno stanje u terminologiji samoj.

Hassana *Komadanje Orfeja* (1971), Ch. Jencksa *Jezik postmoderne arhitekture* (1977), i napose J.-F. Lyotarda *Postmoderno stanje* (1979).” (Biti 1997: 285) U pregledu, pak, naše literature posvećene književnopovijesnim, teorijskim i teatrološkim temama njega srećemo, doduše gotovo sporadično, tek početkom osamdesetih godina – i to (otprilike) prvi puta u riječkom časopisu “Dometi” iz 1983. godine u kojem nalazimo prijevode dvaju inostranih radova posvećenih problemima postmoderne arhitekture.² Prvi, pak, temeljitiji prikazi inostranih i domaćih pristupa (kulturi, umjetnosti, filozofije, arhitekturi i sl.) postmoderne počinju se u nas javljati 1985. godine u dvama časopisima: “Kulturnom radniku” i “Republici”.³ Među opsežnim brojem radova recentnih svjetskih i naših filozofa, teoretičara književnosti, filmskih kritičara i povjesničara umjetnosti u ovim časopisima nećemo naći niti jedan tekst posvećen dramskoj književnosti, no primjetan je prodor postmodernističke terminologije na područje teatra.⁴

Prve najave dugoročnijeg bavljenja *postmodernom dramom* naći ćemo u časopisu “Prolog/Teorija/Tekstovi” br. 4 iz 1987. godine, u njegovu prvom dijelu pod naslovom “Postmoderna i teatar” koji je posvećen teorijskom propitivanju *estetike postmoderne* kroz čitav niz tekstova A. Kliba, N. Prokića, G. Rabkina, E. Hrvatina, H. Schäfera, D. Gašparovića i, posebno, S. Jovanova *Svi Platonovi kreveti* koji nas jedini veže uz područje dramske književnosti.⁵ Zbog ograničenja dužine svoga teksta neću ulaziti u dublju raspravu o ovim, kao i narednim

² Vidi: Heise 1983; Ottow 1983.

³ Vidi: *Kulturni radnik* 1985 i *Republika* 1985. Slična se praksa nastavlja i slijedećih godina u časopisima *Marksizam u svetu*, *Filozofska istraživanja*, *Treći program Radio Beograda*, *Theoria*, *Kulturni radnik* i *Quorum*.

⁴ Vidi: Stojšavljević 1985. Od slijedeće se godine, posebice u *Novom Prologu*, postmodernistička terminologija udomaćuje u teatrološkim publikacijama.

⁵ Vidi u: *Prolog / Teorija / Tekstovi* 1987, 4 i Jovanov 1987: 36 – 47. Gašparovićeve razmišljanja o *postmodernizmu* kao *krajnjem stadiju umjetnosti* iz istog časopisa usp. sa Solarovim i Žmegačevim promišljanjima o kraju književnosti u: Solar 1986; Žmegač 1987, te Jukić 1995.

radovima, već ću pokušati dati samo općeniti zaključak u svezi istih.⁶ Iz pregleda hrvatske književnoteorijske, književnokritičke i teatrološke literature vezane uz područje dramske književnosti od osamdesetih godina do danas vidljivo je, naime, da se termin *postmodernizam*, tj. *postmoderna* uglavnom koristi kao periodizacijski pojam koji upućuje na činjenicu pripadnosti (manje ili više svjesne) kulturnoj sadašnjosti, kao različitoj od nedavne kulturne prošlosti kojoj je obilježje modernizam. Među pregledanim tekstovima naišli smo samo na jedan u kojem se *postmoderna* tumači isključivo kao tipološka kategorija, tj. kao reverzibilni umjetnički fenomen, sinonim za Hocheovu manirističku konstantu (Karahasan 1988). Bez obzira na to što je gotovo u svim radovima prisutna svijest o završetku velike epohe modernizma i nastupu jednog novog i drugačijeg doba, tj. nove epohe, vidjet ćemo da se polemike o njenu nazivu i nadalje vode, a pojmovni konstrukti u njihovu kontekstu su još uvijek poprilično arbitrarni kao i na njihovu početku. Znanstvenici i kritičari vrlo često tako vode rasprave o tome koliko je sam naziv *postmoderna*, tj. *postmodernizam* neprimjeren ili nezgodan (jer označava zapravo nešto što i nema svog pravog imena), ali je posljednjih godina učestalost takovih primjedbi ipak manja – čini se da je dugogodišnji govor o postmodernizmu sve već pomalo umorio, a svijest o tome da se do danas nije pojavio niti jedan drugi, bolji termin priviknuo na njegovo prešutno prihvaćanje.

S obzirom na sadržaj i vrijeme koji pokriva taj konfuzan pojam većina se teoretičara slaže s mišlju da *postmodernizam* na području dramske (ali i cjelokupne) hrvatske književnosti počinje početkom sedamdesetih godina. Jedan od prvih autora koji razmišlja na taj način svakako je Z. Mrkonjić koji kraj šezdesetih i početak sedamdesetih drži presudnim trenutkom za pojavljivanje *nove hrvatske dramaturgije* koja je obilježena *duhom postmodernizma* (Mrkonjić

⁶ Napomenula bih samo da se taj časopis svojom orijentacijom prema najsuvremenijim teorijskim analizama kazališno-dramske umjetnosti umnogome razlikuje od sličnih propitivanja suvremene svjetske i hrvatske dramske produkcije na koja možemo naići u drugim onodobnim periodičkim publikacijama (usp. *Književna smotra*: 1987, te *Mogućnosti*: 1984)

1991). Slično razmišljaju i B. Donat (Donat 1992), P. Pavličić (Pavličić 1996), B. Pavlovski (Pavlovski 1997), M. Šicel (Šicel 1997) i L. Čale Feldman (Čale Feldman 1997). K. Nemec jedini *postmodernističke tendencije* pomiče na osmo desetljeće (Nemec 1993). Autori poput Mrkonjića, Donata i Pavlovskog slažu se s mišlju da prijelomnim tekstom pri tome valja smatrati Brešanovu “Predstavu Hamleta u selu Mrduša Donja”. Najčešćim se postmodernim piscima navode I. Brešan, S. Šnajder, A. Šoljan i V. Parun, ali na popisu nailazimo i na imena T. Bakarića, I. Kušana, I. Slamniga, S. Mihalića, N. Šopa, R. Ivšića, V. Zuppe, trolista Mujičić – Senker – Škrabe, autora *mlade hrvatske drame* i dr.

Ovakav način govorenja o postmodernizmu čini nam se naoko vrlo prihvatljivim kada sa sobom ne bi nosio niz nejasnoća. Jedna od prvih svakako je nedoumica pri ocjenjivanju stvaralaštva nabrojenih autora za čija djela nismo sigurni valja li ih možda uvrstiti u *modernizam*, *postmodernizam* ili, pak, u *prijelazno razdoblje modernizma i postmodernizma*.⁷ Pravi se problemi javljaju u onim tekstovima u čije se periodizacijske sheme upleću pojmovi tipa *neoavangarda* (Zlatar 1996), *kasni modernizam* (Pavličić 1996) ili *nova moderna*

⁷ Pavličić tako Mihalićevu dramu “Orfejeva poruka” ocjenjuje kao *modernističku*, dok mu Kaštelanov “Prazor” predstavlja već pomak k *postmodernizmu*. Još je jači pomak po njemu vidljiv u dramama L. Paljetka (“Smrt gospodina Olafa”, Bajka o kraljevim trešnjama”) i Senkera – Škrabea – Mujičića (“Čitaneta”, “Vatrugasi brataskvasi”). Kasnije tekstove naziva *postmodernističkim* (V. Parun “Potres u gradiću Kali”, D. Drndić “Sa starih fotografija”, N. Šop “Izgubljeni Arijel”, S. Škrinjarić “Tamna soba”, V. Zuppa “Floria Tosca”, T. P. Marović “Antigona”, “Temistoklo”, S. Šešelj “Krnjeval”, R. Ivšić “Aiaxiaia”, drame S. Šnajdera i sl.). Vidi: Pavličić 1996. Kod Šicela je, pak, nejasno da li djela dramskih pisaca s *razmeđe između razlogovaca i nadolazeće postmoderne* (L. Paljetak, D. Jelačić-Bužimski, S. Šnajder, I. Bakmaz, M. Gavran, T. Mujičić – B. Senker – N. Škrabe) autor drži postmodernističkim (s obzirom na činjenicu da ih je većina objavljena nakon osamdesetih, dakle u doba koje naziva *postmodernizmom*) ili, pak, o njima, poput Pavlovskog ili Pavličića razmišlja kao o dramama prijelaznog, interferirajućeg razdoblja.

(Šicel 1997).⁸ Jednim od najosjetljivijih pitanja čini mi se i nedosljednost pri tumačenju *postmodernizma* u odnosu na *suvremenu književnost*. Termin *suvremena književnost*, naime, u posljednjih je nekoliko godina poprilično relativiziran. Do 1993. godine pod njime se je najčešće podrazumijevalo poslijeratno književno razdoblje. “Razloga za takvu periodizaciju našlo bi se više – od činjenice da književnopovijesni procesi započeti u četrdesetim traju sve do danas, do činjenice da kao svoje suvremenike osjećamo ponajviše pisce kojima glavnina djelatnosti pada u taj vremenski odsječak – ali je najvažniji razlog ipak neobična sudbina drame u stihu u hrvatskoj književnosti ovoga stoljeća.” (Pavličić 1995: 74.)⁹ Ana Lederer 1995. godine redefinira spomenuti termin, te – vežući se slično kao i prethodni autori uz društvenu zbilju svoga doba – tvrdi da “...u hrvatskom slučaju nije neutemeljeno pojam ‘suvremenosti’ označiti upravo početkom ovoga desetljeća, godinom 1990., kada se događaju drastične promjene u zbilji, promjene koje - koliko god nam se učinilo suprotno – po svom intenzitetu ni najmanje nisu bezbolne, a istodobno su se događale i u kulturnom životu.” (Lederer 1995:11) Vidimo, dakle, da se u našoj književnoteorijskoj praksi pojam *suvremena drama* počinje u posljednje vrijeme koristiti za dramsku produkciju nastalu u dva, doduše, podjednako važna, ali i bitno vremenski različita vremenska razdoblja.

Osim što se, dakle, sve više pitamo što je to zapravo *suvremena književnost* vidjet ćemo i to da nam iz velike većine teorijskih i kritičkih radova neće biti nimalo jasno kakav je njen odnos prema *postmodernoj* književnosti.

⁸ Uvođenjem pojma *nova moderna* M. Šicel se pridružuje sličnim tendencijama američkih kritičara. U tome kontekstu svakako valja spomenuti F. Kermodea koji predlaže podjelu na dva modernizma: *paleo-modernizam* (više formalistički, zaokupljen simboličkom transcedencijom) i *neo-modernizam* (spontaniji i više prepušten slučajnosti i aleatorici, a koji se u američkoj književnosti javlja pedesetih godina), te M. Köhlera koji drži da o *postmoderni* valja govoriti tek poslije 1970. godine, a da razdoblje od 1945. godine do tog datuma treba zvati *kasna moderna*. Vidi: Bašić 1987, Köhler 1985.

⁹ Usp: Hećimović 1979.

Donat, naime, o *suvremenoj dramaturgiji* govori u znaku *postmoderne umjetnosti*, Pavličić *postmodernima* naziva određene književne osobine (npr. zanimanje pisaca za književnu povijest) koje posjeduju dramska djela u stihu unutar *suvremena* razdoblja, Šicel *postmodernizam* naziva *tendencijom* unutar *suvremene književnosti* i sl., pa nam je na trenutke nejasno da li je termin *postmoderna drama* zapravo istoznačnica pojmu *suvremene drame* ili je njemu subordiniran pojam. Nedoumice se umnažaju ako se približimo *mladoj hrvatskoj dramu* koja se npr. po A. Zlatar oslanja na tekuće *postmodernističke recepte*, te ju valja promatrati u kontekstu *suvremene hrvatske drame* koja poetičkim rukopisima pisaca kao što su Brešan, Bakmaz, Senker – Mujačić – Škrabe i Bakarić stvara dramaturški različite modele transformacije literarnog predloška (Zlatar 1996). Ne znamo zapravo valja li *mladu hrvatsku dramu* promatrati kao nekakav osobeni književni ili generacijski pokret koji se po svojim stilskim osobitostima bitno razlikuje od dotadašnje dramske (*suvremene* ili *postmoderne*?) produkcije ili ju jednostavno valja tretirati kao dio *postmoderne književnosti*. Često spominjani kriterij polemičnog odnosa hrvatskih dramatičara prema aktualnoj stvarnosti svoga vremena postaje pri tome u nizu teorijskih napisa vrlo upitnim klasifikatorskim načelom uz pomoću kojeg se neka od dramskih djela uključuju, tj. isključuju iz novog, postmodernističkog okruženja hrvatske dramske književnosti (npr. Mrkonjić 1991; Donat 1992; Visković 1996; Vrgoč 1997).

Iz pregledanih je radova primjetno, dodajmo i to, da se između pojmova *postmoderna* i *postmodernizam* najčešće ne pravi bitna terminološka razlika, te da se oba (često gotovo paralelno, kao sinonimi) primjenjuju u dvostrukom dijakronijskom smislu, tj. i kao mikroperiodizacijska oznaka za umjetničko razdoblje na kraju našega stoljeća i kao makroperiodizacijska oznaka za širu povijesnu epohu. Velikim problemom javlja se i (svjesno ili nesvjesno) nepoštivanje periodizacijskog pojmovlja, neobraćanja pažnje na odnose subordinacije među njime, pa ćemo stoga vrlo često nailaziti na primjere definiranja *postmodernizma* i/ili *postmoderne* u isto vrijeme i kao stilske

formacije i kao epohe i tendencije i pravca.¹⁰ Takove bi se pojave možda mogle opravdati ukoliko su one posljedica neprihvatanja, doduše kod nas uvelike ustaljene, periodizacijske terminologije flakerovske provenijencije, ali držim ipak da je u većini radova razlog tomu u nedovoljno jasnim kriterijima dijakronijske klasifikacije, nerazlikovanju područja pojmova kulture, stila i razdoblja¹¹ ili naprosto u nemaru pri baratanju teorijskom terminologijom kao prema nekakvom nužnom zlu uz pomoću kojeg bi se trebali obaviti nekakvi zasigurno važniji (možda književnopovijesni ili kritički?) poslovi.

Što se, pak, tiče utvrđivanja književnih postupaka koji se jednostavno dovoljno često ponavljaju u dramama da bi se mogli uzeti kao neka vrsta uvjetne pomoći u razdiobi – tek tu dolazi do pravih problema. Kao najčešći postupci spominju se dobro znana citatnost, metatekstualnost, tekstualni parazitizam, žanrovska nečistoća, nemogućnost jednoznačnog definiranja radnje, prevladavanje granica trivijalne i visoke literature, miješanje stilova i oblika, igrivost oblika i smisla, karnevaliziranost, parodičnost, grotesknost, socijalni eskapizam, osobiti odnos prema tradiciji, ukinuće polemičnog odnosa prema društvenoj stvarnosti i sl. U nabranjanju osobina koje bi trebale karakterizirati *postmodernizam* srećemo se sa svim onim problemima koje smo imali i kod ostalih načina njegova određenja. Protuslovlja proizlaze iz toga što većinu nabrojanih postupaka vrlo lako možemo pripisati modernizmu, ali i avangardi, pa je tako njihova distinktivna moć upitna. Stoga, što je također primjetno, poneki autori vrlo često u svojim analizama posežu za kontekstom, tj. uvode metafizičke ili kulturnopovijesne kategorije kako bi s pomoću njih odredili da neka dramska djela ili književni postupci svjedoče o nekom *stanju duha* ili, pak, o *svjetonazoru* (npr. Donat, Nemec, Gašparović i sl.).

Dodajmo da se pojam *postmoderna drama* najčešće susreće u teatrološkim periodičkim publikacijama (ili specijaliziranim tematskim brojevima književnih časopisa), potom u zbornicima s teatroloških skupova, a bitno manje pažnje njoj se pridaje u zbornicima posvećenim *postmodernoj problematici*. Rijetko

¹⁰ Usp. npr: Gašparović 1992; Šicel 1997; Vrgoč 1997.

¹¹ Vidi: Oraić Tolić 1990: 71.

pojavljivanje komparativnih ili književnopovijesnih preglednih studija posvećenih problemu postmodernizma u hrvatskoj književnosti (Nemec 1993., Šicel 1997.) prirodno dovodi u pitanje vrijednost onih aspekata (i događaja) s kojima se pristupa određivanju nekog razdoblja i koji služe razgraničenju onoga što je zajedničko cjelini književnosti nekoga doba. Takovu promišljanje mogli bismo proširili pretpostavkom da bi pri određivanju *postmodernizma*, tj. *postmoderne* trebalo postojati i neko slaganje između različitih kulturnih oblasti, što bi iziskivalo potrebu i za novim, interdisciplinarnim studijama koje se ne bi trebale služiti specijaliziranim metajezikom, kao što je bio slučaj s nizom objavljenih filozofskih i inih studija sredinom osamdesetih godina. Na taj bismo način možda mogli postići nekakvo (barem uvjetno) slaganje između različitih rodova književnosti, ali i umjetnosti, pa i kulturalnih oblasti što bi nam možda omogućilo nekakav novi, suvisliji razgovor o postmodernizmu.

Svrha moga rada nije bila izdvojiti neku od analiziranih studija kao potencijalno rješenje, niti mi je cilj bio na temelju istih dati novi, sintetizirajući prijedlog. Držim da je to zasada gotovo nemoguće. Upravo ukazivanjem na mnogobrojne aporije u svezi termina *postmodernizam* na koje sam nailazila u tekstovima posvećenim dramskoj književnosti htjela sam upozoriti na potrebu da se u pokušaju pronalaženja (novih ili redefiniranja starih) periodizacijskih rješenja u ovo naše, nedovoljno odmaknuto vrijeme treba ipak pomalo, kao što je i ustvrdio profesor Solar, zaustaviti u pokušajima pravljenja konačnih sinteza. Dodala bih da bismo, pričekavši, morali ponajprije riješiti nedoumice koje proizlaze iz nedosljednog korištenja temeljne periodizacijske, tipologizacijske i kulturnopovijesne pojmovne aparature, odnosno nužnim mi se čini definirati jasnija klasifikatorska načela s pomoću kojih bi konačno razjasnili ono prethodeće – *moderno* - za koje svi već uvelike tvrde da je minulo, a tek onda pristupiti –*post* pitanjima. Jer, i onako dovoljno konfuzno stanje u njima pospješuje upravo nonšalantna nebriga prema periodizacijskiom (i drugom teorijskom) pojmovlju čiji bi jedan od osnovnih zadataka trebao biti oblikovanje i objašnjavanje obrazaca značajnih povijesnih, strukturnih ili evolucijskih odnosa. U iščekivanju nekih novih i, možda, boljih rješenja iste bi valjalo što je moguće

više razjasniti i pomalo preslagati kako bi ih se razumjelo i njima moglo intelektualno, logično, a ne – što je vrlo često - pretenciozno i hiperbolično baratati. Možda bismo tek tada mogli na neki način izaći iz nedoumica koje prate postmodernistička istraživanja od samih njihovih početaka, a koja nas ne napuštaju ni do danas.

Popis literature:

- Bašić, S. (1987): "Prilog diskusiji o postmodernizmu (i dekonstrukciji)". *Umjetnost riječi* 1, 77-84.
- Biti, V. (1997): *Pojmovnik suvremene književne teorije*. Zagreb.
- Čale Feldman, L. (1997): *Teatar u teatru u hrvatskom teatru*. Zagreb.
- Donat, B. (1992): "Postmodernistički remake u suvremenoj hrvatskoj drami". *Krležini dani u Osijeku 1987-1990-1991 - Krležino kazalište danas. Zadaci i dostignuća suvremene hrvatske teatrologije*. Ur. Hećimović, B., Osijek-Zagreb, 217-225.
- Gašparović, D. (1992). "Refleksije suvremenih scenskih teorija u hrvatskom glumištu". *Krležini dani u Osijeku 1987-1990-1991 - Krležino kazalište danas. Zadaci i dostignuća suvremene hrvatske teatrologije*. Ur. Hećimović, B., Osijek-Zagreb, 244-248.
- Hećimović, B. (1987): "Povijest i suvremenost hrvatske dramske književnosti i kazališta". *Suvremena drama i kazalište u Hrvatskoj*. Ur. Hećimović, B., Novi Sad. Rijeka, 5-18.
- Heise, H. J. (1983): "Dilema postmoderne – Protiv lirike što se odbacuje poslije upotrebe". *Dometi* 7, 31-36.
- Jovanov, S. (1987): "Svi Platonovi tekstovi – sudbina i sjaj 'postmodernog'". *Prolog/Teorija/Tekstovi* 4, 36-47.
- Jukić, T. (1995): "O trijadi romana, (njegove) povijesti i teorije u V. Žmegača i M. Solara". *Trag i razlika*. Ur. Biti, V. – Ivić, N. – Užarević, J., Zagreb, 155-178.
- Karahasan, Dž. (1988): "Manirizam u dramskoj književnosti". *Postmoderna – Radio Sarajevo III program*, Sarajevo, 134-144.
- Književna smotra* (1987), 67-68.
- Köhler, M. (1985): "'Postmodernismus': povijesno-pojmovni pregled". *Republika* 10-12, 7-19.
- Kulturni radnik* (1985),3.

- Lederer, A. (1995): "Suvremena hrvatska drama". *Hrvatska drama – Bilten hrvatskog centra ITI* 2, 11-13.
- Mogućnosti* (1984), 1-2-3.
- Mrkonjić, Z. (1991): "Između krika i šutnje". *Prolog* 19-20-21, 23-28.
- Nemec, K. (1993): "Postmodernizam i hrvatska književnost". *Croatica* 37-38-39, 259-268.
- Oraić Tolić, D. (1990): *Teorija citatnosti*. Zagreb.
- Ottow, J. Ch. (1983): "Vitruvije baštinici mijenjaju konje". *Dometi* 7, 15-22.
- Pavličić, P. (1995): "Drama u stihu i suvremena hrvatska književnost". *Krležini dani u Osijeku 1993 – Krleža i naše doba*. Ur. Hećimović, B., Osijek – Zagreb, 73-90.
- Pavličić, P. (1996): "Stih u najnovijoj hrvatskoj drami". *Krležini dani u Osijeku 1995 – Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*. I. knjiga. Ur. Hećimović, B. – Senker, B., Osijek-Zagreb, 67-83.
- Pavlovski, B. (1997): "Postmodernistička karnevalizacija". *Krležini dani u Osijeku 1995 – Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*, II. knjiga. Ur. Hećimović, B. – Senker, B., Osijek. Zagreb, 68-79.
- Prolog/Teorija/Tekstovi* (1987), 4.
- Republika* (1985), 10-11.
- Solar, M. (1986): "Obnova i kritika mitske svijesti o jeziku u romanu postmodernizma". *Teoria* 3-4, 107-112.
- Solar, M. (1993): "Kako govoriti o postmodernizmu u književnosti?". *Republika* 7-8, 31-45.
- Stojsavljević, V. (1985): "Istraga nad osjećajima". *Republika* 10-11-12, 295-302.
- Šicel, M. (1997): *Hrvatska književnost 19. i 20. stoljeća*. Zagreb.
- Visković, V. (1996). "Izazovi pred mladom hrvatskom dramom". *Krležini dani u Osijeku 1995 – Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*. I. knjiga. Ur. Hećimović, B. – Senker, B., Osijek-Zagreb, 80-93.
- Vrgoč, D. (1997): "Nova hrvatska drama – Primjeri dramskog stvaralaštva s kraja 80-tih godina". *Kolo* 2, 125-180.
- Zlatar, A. (1996): "Antičke teme u mladoj hrvatskoj drami". *Krležini dani u Osijeku 1995 – Suvremena hrvatska dramska književnost i kazalište od 1968./1971. do danas*. I. knjiga. Ur. Hećimović, B. – Senker, B., Osijek-Zagreb, 127-132.
- Žmegač, V. (1987): "Postmoderna i roman". *Republika* 7-8, 34-46.

POSTMODERN DRAMA

AT THE VERY END OF OUR CENTURY THE QUESTION OF FORMING TOLERABLY ACCEPTABLE END COMPLETE CORPUSES IN THE CROATIAN LITERATURE, TOGETHER WITH THE PROBLEM OF THEIR DEFINING AND NAMING, IS POSED INEVITABLY. IN THIS CONTEXT THE USE OF TERM *POSTMODERN LITERATURE* INVITES NUMEROUS HESITATIONS AND ITS PERIODIZATION IS OFTEN QUESTIONED. MOREOVER, TERMINOLOGY IN THE CROATIAN CONTEMPORARY LITERATURE IS CHARACTERISED BY TWO EXPLICITLY OPPOSITE FEATURES: IMPORTANCE OF TERMINOLOGY ON ONE, AND FAIRLY CONFUSED FRAME OF TERMINOLOGY, ON THE OTHER SIDE. THEREFORE, THE OBJECT OF THIS PAPER IS TO ANALYSE MODES OF USING THE TERM *POSTMODERN DRAMA* IN THE CROATIAN THEORETICAL, THEATROLOGICAL AND LITERARY-HISTORICAL LITERATURE.

Izlaganje Postmoderna drama

Postmoderna je heterogen i mnogoznačan pojam koji se veže uz naše doba, riječ koja se poziva u pomoć kada se ne zna kako bi se označilo nešto od ove naše (postmoderne) pojavnosti. Činjenica jest da uslijed zbunjujućih i često međusobno izmjenjujućih načina uporabe ni do danas ne postoji suglasnost oko načina njegove uporabe (kao ni upotrebe njegovih izvedenica). Unatoč tome on i nadalje napreduje i to u obliku dvostrukog paradoksa: poslije toliko godina još se uvijek mučimo opisati to *-post* koje nije potisnuo niti jedan drugi, noviji, prikladniji oblik. Nasuprot, pak, njemu neprestano stoje još uvijek moderni/avangardni ili neo-trans-moderni/avangardni termini koji snažno osporavaju pretenzije *-post* pojmova. Čini se, stoga, da već desetljećima prisustvujemo pravom tihom ratu termina čiji je ishod još uvijek neizvjestan.

Valja nam istaći da ma koliko god danas vladala sveopća sumnja u mogućnost formiranja estetskih, nacionalnih, generičkih, stilskih ili periodskih korpusa, kao i ucrtavanje oštih granica među njima, te nejednakost postaje činjeničnim stanjem naše današnjice – bilo da se radi o okviru pojedinih nacionalnih zajednica ili o onom globalnom različitim svjetskih kultura - sigurno je ipak jedno - da pojam *postmoderna* svoju snagu ne crpi, kao što bismo nasumce mogli pomisliti, iz pojedinačnih interesa, već iz nejasne, ali djelotvorne svijesti o epohalnoj promjeni na polju estetičke produkcije. U takovu kontekstu pojedina periodizacijska rješenja ili bilo kakva druga pojmovna određenja ipak ne treba posvema odbacivati, ali ih u isto vrijeme ne valja ni primati zdravo za gotovo, već ih valja međusobno odmjeravati i analizirati razloge njihova pojavljivanja, kao i posljedice njihove primjene. Stoga će ovaj moj rad biti usmjeren i ograničen na proučavanje načina na koji se u našoj književnoznastvenoj

literaturi koristi i objašnjava termin *postmoderna drama*, a širih ću se periodizacijskih ili tipoloških određenja dotaći samo toliko koliko se oni tiču područja dramske umjetnosti kao nerazlučivog dijela književnoumjetničkog procesa.

Poznato nam je termin *postmoderna*, kao istodobno periodizacijski, tipologijski i kulturnopovijesni pojam začet u književnoznanstvenim krugovima 60-ih, te da se etablira u široj intelektualnoj javnosti 70-ih. Iz pregleda, pak, naše literature termin *postmoderna* srećemo, doduše gotovo sporadično, tek početkom osamdesetih godina – i to (otprilike) prvi puta u riječkom časopisu *Dometi* iz 1983. godine u kojem nalazimo prijevode dvaju inostranih radova posvećenih problemima postmoderne arhitekture. Prvi, pak, temeljitiji prikazi inostranih i domaćih pristupa problemu (kulture, umjetnosti, filozofije, arhitekture i sl.) postmoderne počinju se u nas javljati 1985. godine (u *Kulturnom radniku* i *Republici*). Među njima nećemo naći niti jedan tekst posvećen dramskoj književnosti, ali zato nalazimo rad Vladimira Stojšavljevića posvećen *postmodernu teatru*. Kazališna je kritika, dakle, prije no dramska, bila preplavljena postmodernističkom terminologijom (što se posebno očituje već naredne godine u časopisu *Novi Prolog*).

Prve pak najave dugoročnijeg bavljenja *postmodernom dramom* naći ćemo u časopisu *Prolog/Teorija/Tekstovi* br. 4-5. iz 1987. godine čiji je prvi dio pod naslovom *Postmoderna i teatar* posvećen teorijskom propitivanju estetike postmoderne kroz čitav niz tekstova Andreasa Kliba, Nenada Prokića, Rabkina, E. Hrvatina i H. Schäfera, Darka Gašparovića i posebno Svetislava Jovanova *Svi Platonovi kreveti* koji nas jedini veže uz područje dramske književnosti. Zbog dužine izlaganja ja naravno neću ulaziti u raspravu o ovim, kao i narednim radovima, već ću pokušati dati samo općeniti zaključak i svezi istih. Iz pregleda hrvatske književnoteorijske literature vezane uz područje dramske književnosti od osamdesetih godina

naovamo vidjet ćemo, naime, da je pojam *postmoderna*, tj. *postmodernizam* u većini korišten kao periodizacijski termin koji upućuje na činjenicu pripadnosti (manje ili više svjesne) kulturnoj sadašnjosti, kao različitoj od nedavne kulturne prošlosti kojoj je osnovno obilježje modernizam. Među pregledanim tekstovima naišli samo i na jedan tekst u kojem se on tumači isključivo kao tipološka kategorija, tj. kao reverzibilni umjetnički fenomen, sinonim za Hockeovu manirističku konstantu (Karahasan: 1988).

Bez obzira na to što je gotovo u svim radovima prisutna svijest o završetku velike epohe modernizma i nastupu jednog novog i drugačijeg doba, tj. nove epohe, vidjet ćemo da se polemike o njenu nazivu i nadalje vode, a pojmovni konstrukti u njihovu kontekstu su još uvijek porilično arbitrarni kao i na njihovu početku. Znanstvenici i kritičari vrlo često tako vode rasprave o tome koliko je sam naziv *postmoderna*, tj. *postmodernizam* neprimjeren ili nezgodan (jer označava zapravo nešto što i nema svog pravog imena), ali je posljednjih godina učestalost takovih primjedbi ipak manja – čini se da je dugogodišnji govor o postmodernizmu sve već pomalo umorio, a svijest o tome da se do danas nije pojavio niti jedan drugi, bolji termin priviknuo na njegovo prešutno prihvaćanje.

Iz pregledanih radova primjetno je, nadasve, da se između pojmova *postmoderna* i *postmodernizam* najčešće ne pravi bitna terminološka razlika, te da se oba (često gotovo paralelno, kao sinonimi) primjenjuju u dvostrukom dijakronijskom smislu, tj. i kao mikroperiodizacijska oznaka za umjetničko razdoblje na kraju našega stoljeća i kao makroperiodizacijska oznaka za širu povijesnu. Velikim problemom javlja se i (svjesno ili nesvjesno) nepoštivanje periodizacijskog pojmovlja, neobraćanja pažnje na odnose subordinacije među njime, pa ćemo stoga vrlo često nailaziti na primjere definiranja postmodernizma, tj. postmoderne u isto vrijeme i kao stilske formacije i kao epohe i kao pravca. Takove bi se pojave možda mogle opravdati ukoliko su one posljedica neprihvatanja, doduše kod nas uvelike ustaljene, periodizacijske terminologije flakerovske provenijencije, ali držim ipak da je u većini radova razlog tomu u nedovoljno jasnim kriterijima dijakronijske klasifikacije ili naprosto u nemaru pri

baratanju teorijskom terminologijom kao prema nekakovom nužnom zlu uz pomoću kojeg bi se trebali obaviti nekakvi zasigurno važniji (možda književnopovijesni ili kritički?) poslovi.

U ponekim se radovima *postmodernizam*, tj. *postmoderna* opisuje i kao stilska tendencija ili pravac unutar područja *suvremene književnosti* (pri čemu je područje koje pokriva pojam *suvremena književnost* također relativizirano u posljednjih nekoliko godina) /vidi: Pavličić, Donat, Lederer/. Negdje se definira kao *stilska formacija* i izvodi iz *postmoderne epohe*, a važnim problemom postaje i područje *mlade hrvatske drame* za koju, nakon pregleda, nismo sigurni da li je nekakav osobeni književni pokret koji se po svojim stilskim osobitostima bitno razlikuje od dotadašnje dramske (*suvremene* ili *postmoderne*) produkcije ili je jednostavno valja tretirati kao dio *postmoderne književnosti*.

Još se veće poteškoće javljaju i s obzirom na sadržaj koji pokriva taj konfuzan pojam. Većina se teoretičara (Mrkonjić, Donat, Pavličić, Pavlovski, Šicel, Čale-Feldman) slaže s mišlju da *postmodernizam* na području dramske (ali i cjelokupne) hrvatske književnosti počinje početkom sedamdesetih godina, ali se problemi javljaju pri definiranju korpusa tekstova koji bi trebali važiti kao građa za analizu i koji je poprilično arbitraran (iako se, valja priznati, kao najčešćim *početnim postmodernističkim* tekstom obično navodi Brešanova *Predstava Hamleta u selu Mrduša Donja*). Kao najčešći postmodernistički pisci navode se Šnajder, Šoljan i V. Parun, ali ćemo u naići i na niz drugih imena poput T. Bakarića, I. Kušana, I. Slamniga, S. Mihalića, N. Šopa, R. Ivšića, V. Zuppe, trolista Mujičić – Senker – Škrabe, autore *mlade hrvatske drame* i sl. Teoretičari su pri tome često u nedoumici pripadaju li opusi (ili njihovi dijelovi) pojedinih pisaca *prijelaznom razdoblju modernizma i postmodernizma*, da li su *modernistički* ili *postmodernistički*, a još veći problemi javljaju se ukoliko se u periodizacijske sheme upletu pojmovi tipa *neoavangarda* ili *nova moderna* (Šicel).

Što se pak tiče utvrđivanja književnih postupaka koji se dovoljno često ponavljaju u dramama da bi se mogli uzeti kao neka vrsta uvjetne pomoći u razdiobi – tek tu dolazi do pravih problema. Kao najčešći postupci spominju se

dobro znana citatnost, metatekstualnost, tekstualni parazitizam, žanrovska nečistoća, nemogućnost jednoznačnog definiranja radnje, prevladavanje granica trivijalne i visoke literature, miješanje stilova i oblika, igrivost oblika i smisla, karnevaliziranost, parodičnost, grotesknost, socijalni eskapizam, osobiti odnos prema tradiciji, ukinuće polemičnog odnosa prema društvenoj stvarnosti i sl. Protuslovlja tu proizlaze prije svega iz toga što većinu nabrojenih postupaka vrlo lako možemo pripisati modernizmu, ali i avangardi, pa je tako njihova distinktivna moć upitna. Stoga, što je također primjetno, poneki autori vrlo često u svojim analizama posežu za kontekstom, tj. uvode metafizičke ili kulturnopovijesne kategorije kako bi s pomoću njih odredili da neka dramska djela ili književni postupci svjedoče o nekom *stanju duha*. Velikim se problemom nameće i definiranje najnovije dramske produkcije s početka i sredine devedesetih u svezi kojih se sudovi o vrijednosti još uvijek nisu iskristalizirani (posebno u svezi problema *mlade hrvatske drame* i dalje).

Dodajmo i to da se pojam *postmoderna drama* najčešće susreće, naravno, u teatrološkim periodičkim publikacijama (ili specijaliziranim tematskim brojevima književnih časopisa), potom u zbornicima s teatroloških skupova, a bitno manje pažnje njoj se pridaje u zbornicima posvećenim isključivo *postmodernoj problematici*. Rijetko pojavljivanje komparativnih ili književnopovijesnih preglednih studija hrvatske književnosti (Nemec: 1993., Šicel: 1997,) prirodno dovodi u pitanje vrijednost onih aspekata (i događaja) s kojima se pristupa određivanju nekog razdoblja i koji služe razgraničenju onoga što je zajedničko cjelini književnosti nekoga doba. Pri određivanju *postmodernizma*, tj. *postmoderne* držim da bi trebalo postojati, naime, i neko slaganje između različitih rodovskih, ali i kulturnih oblasti, što bi iziskivalo potrebu i za novim, komparativnim, te interdisciplinarnim studijama koje se ne bi trebale služiti specijaliziranim metajezikom, kao što je bio slučaj s nizom objavljenih filozofskih i inih studija sredinom osamdesetih. Na taj bismo način možda mogli postići nekakvo (barem uvjetno) slaganje između različitih rodova književnosti, ali i umjetnosti, pa i kulturalnih oblasti što bi nam možda omogućilo nekakav novi, suvisliji razgovor o postmodernizmu.

Svrha moga rada nije bila izdvojiti neku od analiziranih studija kao potencijalno rješenje, niti mi je cilj bio na temelju istih dati novi sintetizirajući, prijedlog. Upravo ukazivanjem na mnogobrojne aporije u svezi termina *postmodernizam*, *postmoderna*, tj. *postmoderna drama* na koje sam nailazila u tekstovima htjela sam upozoriti na potrebu da se u pokušaju pronalaženja (novih ili redefiniranja starih) periodizacijskih rješenja u ovo naše, nedovoljno odmaknuto vrijeme treba ipak pomalo zaustaviti u pokušajima pravljenja konačnih sinteza. Pričekavši, morali bismo ponajprije riješiti aporije koje proizlaze iz nedosljednog korištenja temeljne periodizacijske pojmovne aparature, odnosno valja nam definirati jasnija klasifikatorska načela s pomoću kojih bi konačno razjasnili ono predhodeće – *moderno* - za što svi već uvelike tvrde da je minulo, a tek onda valja pristupiti –*post* pitanjima. Jer, i onako dovoljno konfuzno stanje u njima pospješuje upravo nonšalantna nebriga prema periodizacijskiom (i drugom teorijskom pojmovlju) čiji bi jedan od osnovnih zadataka trebao biti oblikovanje i objašnjavanje obrazaca značajnih povijesnih, strukturnih ili evolucijskih odnosa. Iste bi valjalo što je moguće više razjasniti i pomalo preslagati kako bi ih se razumjelo i njima moglo intelektualno, logično, a ne – što je vrlo često - pretenciozno i hiperbolično baratati. Možda bismo tek tada mogli na neki način izaći iz nedoumica koje prate postmodernistička istraživanja od samih njihovih početaka, a koja nas, kao što će se iz rada i vidjeti - ne napuštaju ni do danas.